

Indiánok – Észak-Amerika őslakói Schallaburgban

Christian Feest, Hg.: Katalog zur Ausstellung:
Indianer – Ureinwohner Nordamerikas. Schallaburg
Kulturbetriebes.m.b.H in Kooperation mit dem
Museum für Völkerkunde, Wien und dem Kunsthistorischen
Museum. Wien: Schallaburg, 2008. 298 p.

Minden néprajzi múzeumban slágerkiállításnak számít az észak-amerikai indiánok bemutatása, a német nyelvterületen ez talán még fokozottabban így van. Gyermekkori olvasmányaink és a vadnyugati filmek nyomán majdnem mindenkinek van valamilyen elképzelése a félelmet nem ismerő, szabadságszerető harcosokról, akiket a mohó és kegyetlen hódítók elűztek saját földjükről, és mára a kihalás szélére taszítottak.

A kiállítás (Schallaburg, 2008. március 29.–október 19.) kurátora, Christian Feest, a bécsi Museum für Völkerkunde igazgatója és munkatársai, miközben kielégítik az átlagos múzeumlátogató elvárásait a témával kapcsolatban, finoman árnyalják a képet, és olyan további ismereteket nyújtanak, amelyek újdonságnak számíthatnak a nagyközönség számára.

A kiállítás igen gazdag. Több német és osztrák múzeum anyagát svájci, francia, lengyel és vatikáni gyűjtemények tárgyaival egészítették ki.

Az őslakók kultúrájának, történelmének sokfélesége természetesen nem mutatható be egyetlen kiállítás keretein belül. A rendezők azt a megoldást választották, hogy az általános kérdéseken túl egy-egy fontos témakört kiemeltek, és azt egy olyan népcsoport egyedi történetével illusztrálták, amely erre a leginkább alkalmas. Arra is ügyeltek, hogy eközben – a kontinens egészét nagyjából lefedve – a legjellegzetesebb életformákat, kultúratípusokat is bemutassák.

A nagyobb egységeket négy-öt kisebb építi föl, a katalógusban ezek mindegyikét két-három oldalas tanulmány fejt ki.

Az indián

Az „indián” általános képe az európai kolonializmus terméke, amely felszínes általánosítással elfedte az őslakók életmódbeli és szellemi sokféleségét. Az erre alapozott „pánindián” stratégia, amely kísérletet tett a különböző népcsoportok összefogására, kevéssé lett sikeres, napjainkban e gondolat mellett egyre erősebb a törzsi öntudat éledése.

A „politikailag korrekt” elnevezések igénye szülte a „Native Americans” (született amerikaiak) és a „First Nations” (első népek) kifejezéseket. Ugyanez vonatkozik a törzsek neveire, melyek gyakran más, nem éppen barátságos csoportoktól származó gúnyneveken alapulnak, innen kerültek át az európai nyelvekbe és köztudatba. Napjainkban illendő a saját magukra vonatkozó népeveket (amely többnyire egyszerűen embert jelent az adott nyelven) használni, ami (a már bevett nevek különféle változatai és azok írásmódjai mellett) nem kis kavarodást okoz a köztudatban. Például az eszkimók területtől függően legalább hét-nyolc névvel illetik saját magukat, ezek közül az inuit terjedt el közös saját megjelölésükként, pedig ez is csak egyik, a keleti területeken élő csoportjuk elnevezése.

Nyelvi sokféleség

Ha Észak-Amerika nyelvi térképére tekintünk, föltűnő, hogy az mennyire tarka. A nyelvészek mintegy hatvan nyelvcsaládot különítettek el, különösen tagolt a nyugati partvidék hegyvidéki területe, míg a nagy síkságokon kiterjedtebb, egybefüggő tömböket találunk. Ezek az adatok ráadásul nem azonos időbeli metszetet mutatnak, hanem egymáshoz képest akár több száz éves eltéréssel, az európaiakkal való kontaktus fölvétele idejéből származnak. A nyelvi sokféleség mellett kulturális változatosság is jellemzi a kontinenst. A természeti környezet sokfélesége meghatározó e tekintetben, azonban a különbségek itt sokkal kisebbek, mint nyelvészeti szempontból. Bizonyos „kultúrkörök” kirajzolódnak, melyek a nyelvi sokszínűség mellett a környezeti adaptáció formáiban hasonlóságot mutatnak.

A sarkvidéki eszkimók és aleutok tengeri emlősök, a szubarktikus területek lakói pedig karibu és jávorszarvas vadászatából tartották fenn magukat, a tóvidékeken halászatallal kiegészítve. A keleti erdővidéken letelepültebb életforma mellett irtásföldeken kukorica és más kultúrnövények termesztése volt a jellemző. A síkság keleti részén hozzájuk hasonlóan földművesek éltek, míg a középső és nyugati területeket bölényvadászok uralták. A délnyugati, száraz vidékeken a pueblók lakói öntözéses földművelést folytattak, az északnyugati partvidék indiánjai pedig halászatra és bálnavadászatra specializálódtak. A Nagy-medence és Kalifornia lakói zsákmányoló életmódot folytattak.

Ilyen sokféle életmóddal találkoztak a fehér betelepülők, akik a 16. századtól kezdve fokozatosan hódították meg a számukra szinte gazdátlanok tűnő területeket – a számos konfliktussal, véres háborúval tarkított századok a technikai és katonai hátrányban lévő őslakosok fizikai és kulturális visszaszorulását vagy akár megsemmisülését eredményezték.

Eredet – mítosz és tudomány

Az indián eredetmítoszok sokfélék, de két dologban megegyeznek: a világ és az emberiség teremtése Amerikában, az általuk lakott területen történt, és a történet csak az adott törzsrre vonatkozik.

A tudomány ezzel szemben biztos abban, hogy Amerika őslakói más kontinensről (nevezetesen Ázsiából), valószínűleg több hullámban vándoroltak be. Amerikában sem főemlősök, sem emberelődök maradványai nincsenek, a legrégebb ismert emberi leletek a C14-es vizsgálatok bizonyossága szerint tizenkétezer évesek. Számos kalandos elképzelés ellenére a jégkorszakban szárazra került Bering-szoroson való átkelés elmélete jelenleg komoly vetélytárs nélkül áll, noha az ezt esetleg bizonyító régészeti leletek e pillanatban a tenger mélyén hevernek. Bár az emberek jövevények a kontinensen, kultúrájuk helyben született és alakult évezredekken keresztül, gyakorlatilag (az Ázsiával határos északnyugati területek kivételével) más kultúrákkal való kapcsolat teljes hiányában.

Az „indian” és mi

A dél-amerikai kontinens felfedezése és őslakóinak 16. századi megismerése hatására az európai gondolkodásban megjelent a „vadember” alakja, aki részben állati színvonalú szörnyeteg, részben nemes, romlatlan, de gyermeteg emberi lény, aki a fensőbbrendű európaiak gyámolítására szorul. Ez a kép nagyban befolyásolta az észak-amerikai indiánokhoz, majd később más kontinensek őslakóihoz való viszonyulást is. A prériken száguldó harcosok a szabadság és a nemesség szimbólumává váltak, nem utolsósorban az európai irodalom közreműködésével. Csak Németországban, a 19. század utolsó negyedében több mint ezer indiános témájú könyv jelent meg. Legismertebb szerzőjük Karl May, akinek Winnetouja ikonná vált. Az indián törzsek barátságos vagy ellenséges megjelenítése a könyvekben nagymértékben függött a gyarmatosító nemzetekhez való békésebb vagy konfliktusosabb viszonyuktól, valamint attól, hogy a szerző a gyarmatosítók melyik csoportjával szimpatizált. Így érthető, hogy a kolonizációban a britek és a franciák mögött háttérbe szorult németek nagyobb rokonszenvvel fordultak a szabadságukért küzdő indiánok felé.

A korábbi rettenthetetlen, harcos indián képét napjainkra fölváltotta az egyenlőséget, spiritualitást, a természethez való kötődést képviselő, szelídebb figura, aki például a természetvédő szervezetek aktív alakja lett.

Az indiánokhoz való viszonyunk tárgyalását a Pokahontaszról szóló írás zárja, aki karrierjét Disney-rajzfilmként végezte, a mai gyermekgeneráció számára megtestesítve a nemes vadleány alakját.

A kötet további részében különböző esettanulmányok sorakoznak, egy-egy téma illusztrálásául.

Az első találkozás című fejezet az északnyugati partvidéken élő nutka indiánok történetét ismerteti. A sűrű erdők borította partvidék lakóit a tenger gazdag hal- és tengeriemlős-zsákmánnyal látta el. A viszonylagos jólét rabszolgákkal és nemesi családokkal rétegzett társadalmat hozott létre. Egyes csoportjaik bálnára is vadásztak. A terület ellenőrzéséért az angolok és a spanyolok vetélkedtek, egy időre közös használatban kiegyezve.

A gazdasági változások, a telepések előrenyomulása, a bennszülött népesség drámai fogyása néhány generáció alatt gyökeresen megváltoztatta a terület képét. A 20. század elején a halfeldolgozó üzemek adtak munkát a környék lakóinak. A kultúra és a

nyelv elvesztését a gyerekek iskolakötelezettsége, az internátusok és egész napos iskolák bevezetése gyorsította föl. A sokszor militáns fegyelmű, a gyerekeket családjukból, kultúrájukból erőszakosan kiragadó internátusokat az 1970-es évektől kezdték fölszámolni. A természeti környezet kirablása szárazföldön és tengeren egyaránt vézses méreteket öltött. Az 1990-es években kezdődött meg a bennszülött lakosság önszerveződése, amely jogaik részleges visszaállítását eredményező folyamatot indított el.

A föld című fejezet a területekért vívott harcokat dolgozza föl. Angolok és franciák, amerikai telepesek és indiánok szüntelen küzdelme folyt a földekért. A fehérek a bennszülöttek egymás elleni harcait is fölhasználták saját vetélkedésükben. A függetlenségi háború végeztével számos törzs szenvedett büntetést a győztesektől, akár a brit koronától, akár a franciákat támogatták – vagy csupán mert kellett a földjük a veteránok jutalmazásához.

A 17–18. század folyamán a fehérek elleni harc egyik jó ideig eredményes eszköze volt a brit, francia és holland érdekszférák találkozásánál fekvő területen az öt törzs szövetségeként létrejött úgynevezett Irokéz Liga. A függetlenségi háború azonban ennek a szövetségnek is véget vetett. A területek fölötti rendelkezés vitája napjainkig tart.

A missziók szerepét a 19. században a Nagy-tavak vidékén élő indiánok körében mutatja be a kiállítás. A katolikus térítők leírásaiból és néprajzi gyűjteményeikből származik a bennszülöttek életéről szóló korai ismereteink nagy része. Céljuk a vallási meggyőzésen kívül a nyugati életforma és gondolkodásmód elterjesztése, az asszimiláció elősegítése volt, melyben jelentős szerepet játszottak az indiánok anyagi javait gyarapító és megváltoztató európai eszközök. Letelepedésre és földművelésre ösztönözték volna védeceiket, amely hagyományosan női munkának számított. A férfiak a kézművességben, a fakitermelésben vagy a katonai szolgálatban szívesebben vettek részt.

A térítések során a protestánsok az angol nyelv megtanulását és használatát erőltették, a katolikusok viszont a bennszülött nyelveken való igehirdetésre törekedtek, ami a nyelvészeti tanulmányok mellett a gondolkodásmód megismerését is megkövetelte. Az új vallás újfajta tárgyak és képi ábrázolások megjelenését is jelentette, ezeknek külön fejezetet szánt a kiállítás.

A gyarmatosítástól az autonómiáig tartó több évszázados fejlődést a grönlandi eszkimók példáján mutatták be. A zord körülményekhez kiválóan alkalmazkodott népesség számára a fehérekkel való találkozás újabb hasznos eszközök és technikák megismerését, ugyanakkor az ezektől való függést is jelentette.

A bennszülöttöntudat éledését egy speciális szellemábrázolás, a *tupilak* figurák történetén keresztül mutatja be a kiállítás. Ezek a kis faragott alakok szinte teljesen eltűntek a keresztény térítés időszakában. Néhány megmaradt példányuk és napjainkban készült társaik a töretlen hagyomány jelképévé és a grönlandi faragóművészet jellegzetességévé váltak.

A mindenki által ismert hókunyhó helyett egy szintén iglunak nevezett faházat mutattak be, amely az 1980-as évek óta van a bécsi múzeum tulajdonában.

Az *orosz Amerika* című fejezet Alaszka mintegy százéves cári uralmát mutatja be. Bár maga a tény köztudott, de részleteiről szélesebb körben kevés az ismeret. A terü-

let elsősorban a Kínával folytatott vidraprém-kereskedelem támaszpontja volt, az őslakókat gyakorlatilag kényszermunkára fogva. Ez főleg az aleutokat érintette, a szabadon kereskedő denainák és a harcos tlingitek másféle elbánást kívántak. A bennszülött asszonyok és az orosz férfiak házasságából született kreolok különleges jogi státussal rendelkeztek a cári birodalomban. Néhány évtizedig Kaliforniában, a pomo indiánok területén is létesítettek telepet.

Külön részt szentelt a kiállítás az *üveggyöngyöknek*, melyek, mint ismeretes, Manhattant megvásárlását is lehetővé tették. A korábbi színezett sültüske díszítést felváltó anyag felhasználását, technikáját, az általa létrehozott stílusokat tárgyalja a fejezet.

Az alkalmazkodás kényszere és az ellenállás: a sziúk természetesen nem maradhatnak ki egy észak-amerikai indiánokról szóló kiállításból; az „indián” prototípusaiként, az indián romantika, könyvek és filmek főszereplőiként kiemelt érdeklődésre tarthatnak számot. A kiállítás szembeesít a ténnyel, hogy lovas bölényvadász életformájuk, melyet környezetük és ők maguk is ősinek vélnek, a 18–19. század fordulójának terméke. A telepésekkel és az amerikai kormánnyal vívott, eleinte sikeres területi harcok Európában is elismerést vívtak ki számukra, és megteremtették a fent említett ideálképet. Rezervátumba kényszerítésük ellenére folyamatosan küzdöttek azért, hogy kultúrájukat megőrizhessék. A 20. század második felének radikális indián mozgalmai ebből a közegekből indultak ki, és értek el napjainkban beérő eredményeiket.

Háborúk és klisék címmel egy másik ismertté vált népcsoport, az apacsok sorsát kíséri végig a következő egység: korábban letelepedett, földművelő szomszédjaik, később a telepések ellen folytatott rablóhadjárataik, majd a spanyol, a mexikói és végül az amerikai katonasággal szemben vívott harcok tették híressé és hírhedtté őket. A közelükben élők rettegetek tőlük, a távolabb lakók hősként tisztelték őket, különösen azóta, hogy Karl May megalkotta Winnetou legendás figuráját. Napjainkban a rezervátumok területén folytatott vadász- és halászturizmusból, valamint kaszinók működtetéséből élnek. Őket sem kerülik el azonban a többi rezervátumlakó problémái: a szegénység, a munkanélküliség, az alkoholizmus, a fiatalok kilátástalan jövője.

Egy gyógyító erővel teli világ címmel a vallási képzetek témáját járja körül a nava-hókról szóló fejezet. Olyan, a nagyközönség számára is ismert dolgok kerülnek bemutatásra, mint a varázskötegek, a homokfestmények, az orvosságos zacskók.

A kacsinák a délnyugati hopik legismertebb alkotásai. Életüket a vallási képzetek teljesen átszövik, meghatározzák társadalmi és politikai berendezkedésüket, gazdasági életüket, művészetüket. A rítusok egyik központi szereplője legfontosabb táplálék-növényük, a kukorica, melynek termesztését déli szomszédjaiktól, Mexikó felől vették át. A félsivatagos területen a kiemelkedő, magas táblahegyek fennsíkjai élnek többszintes házaikban, a *pueblókban*, ahol a környezetnél kissé kedvezőbbek a vízellátási és csapadékviszonyok. Nem véletlen, hogy a letelepedett, földművelő életmódot folytató indiánok egyik legnagyobb gondja az eső. Rítusaik jó része ezzel van összefüggésben. Vallásuk jellegzetes figurái a kacsinaszellemekeket megjelenítő maszktáncosok és az őket ábrázoló fafigurák, melyek ma közkedvelt emléktárgyakká is váltak.

A kiállítás utolsó előtti része az *indián művészeteket* tárgyalja. A férfiak általában a szakrális, a nők pedig a hétköznapi tárgyak készítésében vesznek részt. Bőr, fa, kő, agyag, bizonyos területeken pedig a textil szolgál alapanyagul. A kutatók, múzeumok,

turisták által gerjesztett kereslet a népművészeti termékek iránt a tradicionális jellegű tárgyak mellett a hagyományokat továbbgondoló, újabb alkotások létrejöttét is elősegítette.

Záróakkordként a *modern indiánokról* olvashatunk. Ellentétben a kihalt őslakókról szóló elképzelésekkel, számuk napjainkban erőteljesen növekszik. Ez nem csupán a nagyobb gyerekszámnak köszönhető, hanem annak a jelenségnek is, hogy egyre inkább „divat” indiánnak lenni. Az 1960–1970-es évek alternatív kultúrája fölfedezte és fölértékelte az indián múltat, tradíciókat, gondolkodásmódot, különös tekintettel annak természetközeli és spirituális vonásaira. A presztízs növekedésével és az egyre öntudatosabb politikai fellépések hatására mind többen vallják magukat indiánnak azok közül is, akik már elhagyták a rezervátumot, és a nagyvárosokban élnek. Bizonyos kormányzati intézkedések többletjogokat is biztosítanak, például a szerencsejátékok tekintetében, amely nem kis bevételi forrást jelent a rezervátumoknak. Saját iskoláikban, írott és elektronikus sajtójukban a nyelvi és kulturális értékek megőrzésének, továbbadásának módja is megteremtődött. Mindezek hatására megnőtt a rituális események látogatóinak és aktív résztvevőinek száma, és ma már határt és szigorú feltételeket kell szabni abban a kérdésben, hogy a sok önjelölt közül ki tekinthető indiánnak, kit fogadnak el maguk közül valónak. Ebben a származáson túl a kulturális azonosulás bizonyos foka is megkívántatik.

A kötetet a kiállított tárgyak listája zárja. A nagyon szép kiállítású, áttekinthető térképekkel, gazdag és látványos képanyaggal, közérthetően fogalmazott, informatív tanulmányokkal teli kötetet nehéz letenni. Egyetlen hibája, hogy méreténél fogva ágyban nem olvasható.